

Ivan Stopar: Župnijska cerkev Marijinega vnebovzjetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem (na platnicah: Karolinška arhitektura na Slovenskem), izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1987, 83 strani s 14 fotografijami in 10 tabelami ter enim zemljevidom, povzetek v nemščini.

Z razpravo, ki jo je spodbudilo odkritje predromanskih sestavin v zgradbi župnijske cerkve Marijinega vnebovzjetja v Braslovčah, je avtor poskušal definirati nekaj temeljnih značilnosti cerkvene arhitekture karolinške dobe na Slovenskem in jih aplicirati na nekaj nadaljnjih primerkov iz slovenskega spomeniškega gradiva. Kot pravi v povzetku (str. 56), naj bi te značilnosti bile predvsem: izredna longitudinalna akcentuiranost pri pomembnejših (pražupnijskih) cerkvah ter v splošnem skrbna proporcionalnost tlorisov, ki se izraža bodisi v odnosih malih celih števil bodisi v racionalnih aproksimacijskih formulah $1:\sqrt{2}$ in $1:\sqrt{3}$; ti proporciji naj bi odločali tudi pri oblikovanju arhitekturnih detajlov, npr. oken in portalov. S to metodo bi morali po avtorjevem mnenju v karolinško plast naših srednjeveških cerkvenih stavb poleg braslovške uvrstiti tudi prvotne zasnove cerkva sv. Radekunde v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, sv. Ilije v Zgornjih Zrečah, sv. Nikolaja v Vuzenici, sv. Vida v Šentvidu pri Stični, sv. Štefana in Marije v Zanigradu v Istri ter nekaj drugih cerkva. Avtorjev raziskovalni postopek sloni skoraj izključno na analogijah med obravnavanimi spomeniki, torej brez časovno in slogovno neizpodbitnega oporišča. Velika večina spomenikov ostaja v gradbenotehničnem smislu neraziskana. Primerjalnega gradiva zunaj slovenskega ozemlja praktično ni. Prav tako manjka ustrezna tuja literatura, s pomočjo katere bi lahko avtorjeve ugotovitve postavili v širši evropski okvir in jih potrdili.

Glavna težava pri prebiranju in ocenjevanju obravnavanega Stoparjevega dela je potemtakem v tem, da avtor ni dokazal veljavnosti svojih premis. Vsekakor ne kaže, da bi izredna longitudinalna akcentuiranost ali posebna proporcionalnost ladij bili kakšna razvidna značilnost evropske karolinške in otonske arhitekture. Statistično sondiranje v repertoriju F. Oswald, L. Schaefer, H. R. Sennhauser, *Vorromanische Kirchenbauten*, München 1966 (ki ga avtor ni upošteval) razkrije, npr., med gradivom enoladijskih cerkva pod črkami A–F (str. 14–105) sila malo takšnih, katerih dolžina bi znašala več kot dvakratno širino. Med 40 spomeniki je takšnih le troje in trije nadaljnji imajo ladjo v razmerju 1:2; kadar

naletimo na enoladijsko cerkev z zelo dolgo ladjo, so na takšno formo vplivale prej posebne liturgične zahteve: šlo je npr. za palatinsko kapelo (Regensburg-Niedermünster), za škofijsko (prva stavba stolnice v Paderbornu) ali samostansko cerkev (Reichenau-Mittelzell, iz 8. stol., Heeslingen, Vilich, Rohr, vse ženski benediktinski samostani s konca 10. ali zač. 11. stol.). Podobno je s proporcema $1:\sqrt{2}$ in $1:\sqrt{3}$. Stopar objavlja na str. 81 po R. Pörtnerju, *Die Erben Roms* (1966), primerjalno tabelo z 10 tlorisi enoladijskih cerkva s četverkotnim korom. Kolikor je mogoče presoditi po merah osmih tu prikazanih cerkva, ki so navedene v omenjenem repertoriju (Pörtner jih nima), ni nobena zgrajena v preprostem razmerju $1:\sqrt{2}$ ali $1:\sqrt{3}$. Ladja cerkve v Echternachu ima čisto razmerje 1:2, tista v Paderbornu (Abdinghofkirche) pa celo 1:3. Ne izključujem možnosti, da so pri načrtovanju enoladijskih cerkva karolinških in otonske dobe v Evropi uporabljali iracionalna razmerja iz korena števil 2 ali 3, vendar to vsekakor ni njihova vidna značilnost. Pač pa preseneča relativno pogosta uporaba čistega razmerja 1:2, ki naj bi po Stoparju (na podlagi cerkve na Blejskem otoku, str. 41) že napovedovalo romaniko. V Münchenskem popisu predromanskih cerkva je pet jasnih primerkov te vrste (Auen, Echternach, Goslar-Bergdorf, Wittingen, Zurzach), in vsi so nastali še v 10. stoletju (Echternach se datira celo v leto 706). Pri vsem tem pa nam dodatno težavo povzroča to, da v razpravi pri nekaterih obravnavanih slovenskih spomenikih niso navedene absolutne mere, tako da je bralčevi dobri volji prepuščeno, da verjame Stoparjevim izračunom, ali pa so odstopanja od zaželenega razmerja vendarle prevelika. Slednje velja predvsem za istrske spomenike, vključno z Zanigradom, kjer (z upoštevanjem mer, ki jih navaja M. Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, 1982, str. 417 s) ladja v dolžini odstopa za pol metra pri 14,9 m in kor za skoraj 3 dm pri 3 metrih. Odstopanje od zaželenih mer je nasploh šibka točka v tej razpravi, in vprašati se je treba, kdaj ga lahko zanemarimo oziroma kolikšna je v takšnih primerih možnost, da se je graditelj cerkve res ravnal po predvidenih razmerjih.

Zaradi premajhnega matematičnega znanja so morali srednjeveški stavbeniki v primerjavi s svojimi novoveškimi kolegi pri zidavi upoštevati načelo konmenzurabilnosti načrta »na papirju« in realizacije. Od tod tudi (pri uporabi celih merskih enot) pojav čistih racionalnih razmerij med dolžino in širino ladij, ki jih ugotavlja Stopar pri nekaterih cerkvah. Seveda gre tu za splošen pojav, ki ga nikakor ne gre omejevati zgolj na zgodnji srednji vek.

Posebno poglavje odpirajo iracionalna razmerja na podlagi korenov števil 2 in 3, s katerimi je bilo mogoče doseči estetsko posebej skladne oblike. Tu so bili načrtovalci odvisni samo od geometrijskih postopkov, t. i. kvadrature ali triangulature, ki so se pozneje, v pozni gotiki, razvili v pravo »magično« znanost. O tem obstaja obsežna literatura, ki je tu ne kaže navajati. Tudi v tem primeru velja, da uporaba iracionalnih razmerij z nastopom romanike nikakor ni odmrila, posebej uporaba korena števila 2 ne, ki je kot najpreprostejši rezultat kvadrature kroga obdržal izjemno mesto še tja v renesanso. Zelo nenavadno bi bilo, če proporcioniranja tlorisov in arhitekturnih detajlov, ki po Stoparjevem prepričanju velja za imanentno karoliški arhitekturi, ne bi našli tudi med našimi romanškimi stavbami. Tudi če ne upoštevamo Stoparjevega izbora oziroma njegove cerkve pogojno vzamemo kot »karoliške«, ostaja še vrsta romanskih cerkva, kjer sta očitno uporabljene razmerji $1:\sqrt{2}$ in $1:\sqrt{3}$. Na podlagi absolutnih mer, ki jih prinaša Zadnikarjeva monografija (1982), so v prvem razmerju začrtane, npr., ladje cerkva sv. Petra v Radečah ($11 \times 7,75$ m, z odstopom 4 cm v dolžini!), sv. Magdalene v Brdah ($8,05 \times 5,65$ m, z odstopom 6 cm v dolžini!) in sv. Filipa in Jakoba v Golavabuki ($8,30 \times 6,05$ m, z odstopom 25 cm v dolžini); zadnji sta nastali šele proti koncu 13. stoletja. Razmerje $1:\sqrt{3}$ pa kažejo ladje cerkva v Vrbi na Gorenjskem ($8,10 \times 4,80$ m, z odstopom 21 cm), sv. Vida v Dravogradu ($15,40 \times 8,85$ m, z odstopom 7 cm), v Šmarjeti na Dolenjskem (14×8 m, z odstopom 15 cm v dolžini); za cerkev sv. Vida v Dravogradu se ve, da je bila sezidana v drugi polovici 12. stoletja, tretja pa tudi ne bo starejša, prej obratno. Stoparjevo mnenje, da razmerji $1:\sqrt{2}$ in $1:\sqrt{3}$ v romaniki ne srečamo več (str. 55), torej ne velja. Zatorej samo proporcioniranje stavbnih teles cerkve, brez dodatnih dokazov v načinu zidave in posebej kamnoseškega okrasja (ki ga pri nas praktično ni!), še ne govori za nastanek v karoliški ali otonski dobi.

Posebej se kaže ustavititi tudi ob zgodovinski interpretaciji spomenikov, ki jih avtor obravnava kot karoliške. V splošnem je treba pritruditi njegovemu prepričanju, da je treba možnost zidave naših najstarejših obstoječih cerkva, zlasti pražupnijskih, pomakniti nazaj v predromanski čas. Iz razprave podpisane, v posvečene razvoju srednjeveške cerkvene organizacije na slovenskih tleh (*O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*, Ljubljana 1986), se vidi, da bi lahko, če se tako izkaže, marsikatero pražupnijsko ali sta-

ro lastniško cerkev datirali v drugo polovico 10. ali prvo polovico 11. stoletja; lep dokaz za to je ravno odkritje prve stavbne faze v Braslovčah, ki bi jo bilo mogoče pogojno povezati z znamenitim, a zagonetnim Preslavom, advokatom Heme Breško-Seliške. Dokaz za to je tudi cerkev sv. Petra pod nekdanjim Kunšperkom (Bistrica ob Sotli), ki si jo lahko razlagamo kot lastniško cerkev savinjskih krajišnikov iz približno istega časa in za katero je bilo ugotovljeno, da res še sega v predromaniko. Ali rotunda na Muti, ki je nedvomno nastala sredi 11. stoletja kot prva (krstna!) cerkev za precejšnje območje ob levem bregu Drave. Sredina 10. stoletja pa glede na splošno znane zgodovinske okoliščine vendarle pomeni nekakšno magično mejo, ki jo bo težko pomakniti navzdol. 9. stoletje – to je tisti čas, ki mu šele v resnici pritiče oznaka »karoliški« – je še vse preveč zamegljeno, da bi si upali vanj datirati cerkvene stavbe brez jasnih gradbeno-tehničnih in drugih znamenj, ki so v veliki meri odvisna od ustreznega arheološkega raziskovanja lokacije.

Ob vsaj avtorjevi hvalevredni neobremenjenosti pri gledanju na začetke cerkvene organizacije pri nas in s tem povezane kronološke preureditve našega spomeniškega gradiva pa je treba zapisati, da zgodovinske okoliščine kroji precej po svoje. Najhuje bode v oči njegova interpretacija cerkve sv. Radegunde v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. V njej vidi prvotno cerkev sv. Pankracija, katere patrocinij in župnijske pravice naj bi šele patriarh Bertold v 13. stoletju preselil v novo cerkev na gradu nad trgom, in jo v svoji veri, da gre za karoliško stavbo, ima tudi za sedež »slovenjgraške« pražupnije. Sklepanje je prav neverjetno, saj je že od nekdanj znano, in o tem lepo piše tudi F Kovačič v svoji *Zgodovini Lavantinske škofije* (Maribor 1928, str. 107 ss), da je bila pražupnija nedaleč od tod v Šmartnem. Njen obstoj je, kot pravilno ugotavlja Kovačič, posredno zagotovljen vsaj okrog leta 980, iz nje pa so se razvile vse kasnejše župnije – od Vitanja na jugu do Vuzenice na severu, skupaj s sv. Pankracijem, osamosvojenim brzkone že leta 1106, ko se domnevno prvič omenja. Arhivsko gradivo nam sicer zadaja nekaj težav, ker je toponim »Grez« (Graz, Graze) lahko pomenil tako Stari trg oziroma grad nad njim kot celotni pokrajinski okoliš do Mislinje (tudi šentiljska cerkev se v znamenitem desetemskem seznamu iz leta 1296 še imenuje »capella S. Egidii de Grez«!), vendar se v listinah da skoraj vedno zadeti njegov pravi smisel. – Na prvi pogled se ne glede na absolutno starost Radegundine cerkve Stoparjeva hipoteza o selitvi župnije iz Starega trga na grad v 13. stoletju zdi mikavna. Moti

patrocinijske grajske cerkve, izpričan že leta 1174, ki je (vsaj pri nas) znan kot izrazit patrocinijski grajski kapel (gl. o tem moju študijo O prvih cerkvah in gl. o župnijah na Slovenskem, str. 54). Sicer pa bi bila selitev župnijskega sedeža iz doline na grad glede na njegove (javne!) funkcije nepraktična in tudi malo verjetna. Verjetno bo prej obratno, torej da je prvotna grajska cerkev, katere jurisdikcija razkriva njen lastniški značaj, potem ko se je osamosvojila kot župnijska, zaradi praktičnosti nekatere javne funkcije (s pokopališčem vred) prenesla na starotrško cerkev v dolini. Kdaj naj bi se to zgodilo, v 11. ali šele 12. stoletju, o tem ni mogoče reči ničesar zanesljivega.

Sicer pa bi avtor s pravilnim upoštevanjem cerkvenozgodovinskih okoliščin in patrocinijskih lahko napravil med svojimi spomeniki več reda in se tudi zamislil nad predlagano starostjo posameznih cerkev. Z vidika župnijske organizacije neoprijemljive in s tem gotovo ne tako stare so cerkve sv. Jurija na Šentjurskem hribu, sv. Ilije v Zrečah, dalje sv. Lovrenca nad Bašljem, sv. Kancijana v Vrzdencu, sv. Nikolaja v Pangerč grmu (patrocinijski!) in sv. Petra v Ribičju pri Muti – ta je bila nedvomno sezidana šele po krstni cerkvi na Muti, ki je lahko kvečjemu iz srede 11. stoletja. Cerkev sv. Nikolaja v Vuzenici je bila prvotno lastniška cerkev, podrejena pražupniji v Šmartnem pri Slovenj Gradcu in osamosvojena šele leta 1254. Patrocinijski sv. Nikolaja je glede na svetnikov prenos v Bari leta 1087 pri nas možen šele v 12. stoletju. V Braslovčah, v Laškem, Šempetru v Savinjski dolini, Šentvidu pri Stični in v Slivnici pri Mariboru so bili sedeži pražupniji in tu bi pač, če želimo biti previdni in če se tako pokaže, lahko računali s časovnim razponom od druge polovice 10. do srede 11. stoletja. Za Polzelo in sv. Lovrenca na Dravskem polju kot lastniški cerkvi v odvisnosti od pražupnije (Šempeter oz. Hoče) bi prišlo v počev 11. stoletje. Sv. Petra v Bistrici ob Sotli smo že omenili: najbrž gre za lastniško cerkev savinjskih krajišnikov ob prelomu tisočletja. (Podobne razmere nastopajo še pri cerkvah sv. Petra v Vitanju, v Preddvoru na Gorenjskem, v Gornjem Mokronogu in v Rajhenburgu-Brestanici; tu obstaja celo možnost, da je katera teh cerkva, namreč tista v Rajhenburgu, res karolinškega nastanka. Gl. moju cit. študijo, str. 47.) Posebne okoliščine nastopajo pri spomenikih v Slovenski Istri, ki jih je treba obravnavati v sklopu (celotne) istrske tradicije, pa kajpak na Svetih gorah na Bizeljskem in drugih arheološko zgovornih lokacijah. Seveda so to le možnosti, ki jih ponujajo zgodovinske razmere. O dejanskem nastanku cerkvenih stavb pa lahko povedo šele rezultati

raziskovalnih posegov v njihovo zidavo. Kar zadeva obe cerkvi na avstrijskem Koroškem, ki ju je Stopar pritegnil v obravnavo, sv. Ruperta pri Beljaku (St. Ruprecht am Moos) in sv. Ruperta pri Velikovcu, ti za zdaj v obstoječi strokovni literaturi kljub očitni starosti župnij še ne veljata za predromanski ali celo karolinški.

Zasluga Stoparjeve publikacije je, da nam je avtor odkril nekatera načela arhitekturnega oblikovanja v našem srednjem veku in pokazal na posamične stavbe, ki so v jedru še predromanske (Braslovče, Bistrica ob Sotli, zanimivo je tudi opažanje ob rotundi v Selu v Prekmurju). O kakšni »karolinški« arhitekturi na Slovenskem, posebej če s tem mislimo 9. stoletje, pa glede na zapisano ni povedal ničesar.

Janez HÖFLER

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland. Staatliche Münzsammlung München. Heft 7, bearb. H. KÜTHMANN und U. PAUSE-DREYER, Gebr. Mann Verlag, Berlin 1985, 45 str., vključno 20 tabel.

Pričujoči sedmi zvezek serije *Sylloge Nummorum Graecorum* za področje Zvezne republike Nemčije, ki ga je ob pomoči U. Pause-Dreyer pripravil odličen poznavalec grških in provincialnih kovov H. KÜTHMANN, prinaša obilo gradiva kovnic s področja Balkana (s črnomske obale in s Podonavja), ki ga hrani numizmatični kabinet (Staatliche Münzsammlung) v Münchnu. Skupaj predstavlja zvezek 512 novcev oziroma po področjih: *Chersonesos* št. 1–62 (kovnici Chersonesos/4. stol. pr. n. št.–3. st. n. št. in Pantikapaion/5.–1. st. pr. n. št.), *Sarmatia* št. 63–106 (kovnici Olbia/5. st. pr. n. št.–3. st. n. št. in Tyra/3. st. n. št.), *Dacia* št. 107–129 (3. st. n. št.), *Moesia Superior* št. 130–227 (kovnica Vimina-cium/3. st. n. št.) ter *Moesia Inferior* št. 228–512 (kovnice Dionysopolis/3. st. n. št., Istros/4. st. pr. n. št.–3. st. n. št., Kallatis/3. st. pr. n. št.–3. st. n. št., Markianopolis/3. st. n. št., Nikopolis/2.–3. st. n. št. in Tomis/2.–3. st. n. št.). Kot je že ustaljena praksa v celotni seriji, so tudi tu na tabelah odslikani vsi novci v originalni velikosti (posneti po mavčnih odlitkih). Spremlja jih podroben in natančen opis sprednje in zadnje strani posameznega novca z vsemi ustreznimi podatki (inventarna številka, teža, položaj pečata, standardna literatura). Kakršnikoli komentarji oziroma študije o posameznih kovnicah ne sodijo v koncept serije, katere izključni namen je publiciranje gradiva v raznih zbirkah po svetu, zato jih tudi v pričujočem zvezku ne najdemo. Zaradi kvalitetnih fotografij je mogoče vsako oprede-